

2 SAKRAMENTAALINEN SEKSI? USKONTOJEN KÄSITYKSIÄ SEKSUAALISUUDESTA JA AVIOLIITOSTA

Jyri Komulainen

Johdanto

On aika avata lipas, jonka kannessa lukee ”uskonto ja avioliitto”. Silläkin uhalla, että se saattaa paljastua Pandoran lippaaksi: sellaisen avaaminen vapauttaa valloilleen voimia, joiden myötä maailma ei näytä enää samanlaiselta. Ehkä ei Raamattukaan, kun sen avaa ja sitä lukee omaa esiymmärrystään jatkuvasti kyseenalaistaen. Sieltä alkaa nousta esille moninaisia viittauksia seksuaalisuuteen ja erilaisiin avioliittojärjestelmiin: kaanonin kansiin mahtuvat suurperheellinen Jaakob monine vaimoineen (1. Moos. 29–30), veljensä suvun jatkamisesta kieltäytyvä ja siksi kälyynsä yhtyessään siemenen maahan laskeva Onan (1. Moos. 38: 8–10), Herran käskystä prostituoidun kanssa avioituva profeetta (Hoos. 1), naimattomuutta ylistävä Paavali (1. Kor. 7) ja nimettömäksi jäävä samarialainen nainen, jolla on ollut monta miestä (Joh. 4: 7–26).

Kysymykset uskonnosta, avioliitosta ja seksuaalisuudesta vaativat ennakkoluulotonta pohdintaa aikana, jolloin avioliittokäsityksestä on muodostunut keskeinen kirkkopoliittinen jakolinja. Sukupuolineutraalin avioliiton käyntiin sysäämä debatti saa avarampia ja ehkä yllättävämpiäkin näkökulmia, jos avioliiton historiaa katsotaan ihmiskunnan laajuudessa perspektiivissä. Materiaalia tähän tarjoavat kulttuuriantropologia ja uskontotiede. Yritän tuoda keskusteluun virikkeitä nostamalla esiin tällaista materiaalia siinä määrin kuin se yhden artikkelin puitteissa on mahdollista.¹ Uskontojen avioliittokäsitysten

1 Projektissani olen hyötynyt suuresti kirjallisuusvinkeistä ja metodisista näkökulmista, joita FT Kimmo Ketola Kirkon tutkimuskeskuksesta on aiheeseen liittyen esittänyt.

tarkastelu on siitäkkin syystä hyödyllistä, että sen myötä avioliiton kulttuuriset muutokset tulevat erityisen hyvin esiin.

Olen välttänyt rakentamasta artikkeliani siten, että esittelisin, mitä eri uskonnot opettavat avioliitosta tai miten avioliitto solmitaan eri traditioissa. Uskontokunnittain etenevä artikkeli muodostuisi luettelonomaiseksi, ja avioliiton solmimisen vaihtelevien tapojen esittelemineen paisuisi ensyklopediseksi projektiksi. Pyrin sen sijaan tarkastelemaan, miten uskonnolliset traditiot hahmottavat avioliiton ja siinä sivussa seksuaalisuuden olemusta. ”Avioliitolla” tarkoitan tällöin väljästi määritellen kahden henkilön välistä liittoa, joka synnyttää seksuaalisia oikeuksia ja on sosiaalisesti sekä mahdollisesti rituaalisesti legitimoitu.² Tällainen liitto muistuttaa joissain kulttuureissa enemmän avioliittoa tai sukujen välistä kauppasuhdetta kuin sitä instituutiota, jollaiseen käsitteellä omassa yhteiskunnassamme viitataan.

Tutkimuksen kuluessa olen havainnut, että aiheen kannalta on erityisen valaisevaa jäsentää uskontotieteellistä aineistoa hyödyntäen erottelua ”kosmiseen” ja ”metakosmiseen” uskonnollisuuteen.³ Tämä johtuu siitä, että seksuaalisuudessa on kyse antropologisesta vakiosta, joka löytyy kaikista kulttuureista.⁴ Siksi avioliitto punoutuu osaksi tämänpuoleista yhteiskunnallista todellisuutta, josta tuonpuoleiseen pelastukseen tähtäävät uskonnot lähtevät väistämättä liikkeelle omassa pyrkimyksissään.

Kaikki uskonnollisuus ei kuitenkaan pyri pois tästä kosmoksesta, vaan useat traditiot toteuttavat nimenomaan tämänpuoleisia päämääriä. ”Kosmisessa uskonnollisuudessa” keskeisiä ovatkin luonnonvoimien kunnioitus ja ihmisen elämän asettuminen kosmisiin rytmeihin. Painopiste on tämänpuoleisuudessa: myytit ja rituaalit pyrkivät elämän kiertokulun vahvistamiseen ja juhlimiseen, eikä varsinaista oppia tuonpuoleisesta pelastuksesta esitetä. Kyse on siis uskonnollisuudesta, jollaista koulun uskonnonopetuksessa kuvataan usein alkuperäiskansojen uskonnoiksi. Kosminen uskonnollisuus ei silti rajuudu alkuperäiskansoihin vaan elää kaikessa kansanomaisessa uskonnossa, missä rituaalein pyritään takaamaan tämänpuoleisia päämääriä. Esimerkiksi shintolaisuus sekä monet hindulaisuuden ja buddhalaisuuden muodot voidaan lukea sen piiriin.

2 Polygaamisissa avioliittojärjestelmissä on lopultakin kyse siitä, että henkilö on samaan aikaan useammassa kahdenvälisessä liitossa, kun taas varsinaiset ryhmäavioliitot ovat äärimmäisen harvinaisia, ks. Fisher 1992, 71–72.

3 Ks. Pieris 1996, 66–67.

4 Fisher 1992, 65.

”Metakosmista uskonnollisuutta” edustavat taasen universalistiset perinteet, jollaisia tavataan kutsua myös ”akselijan uskonnoiksi”.⁵ Keskeiseen rooliin nousee yksilön pelastus, jonka taustaksi piirtyy transendentti horisontti (esim. Jumala, Brahman, Nirvana, Tao). Metakosmisissa uskonnoissa painotetaan kääntymystä tai mystistä kokemusta, ja niissä myös kehitellään oppia, joka pyrkii selittämään todellisuuden perimmäisen olemuksen.

Olennaista on huomata uskonnollisuuden perusmuotojen kietoutuvan toisiinsa: kosminen uskonnollisuus muodostaa alustan, jossa metakosmiset uskonnot elävät ja jonka ne myös haastavat visioimalla tuonpuoleisen pelastuksen tämänpuoleisen elämän täyttymykseksi tai jopa vastakohtaksi. Kuten tullaan havaitsemaan, metakosmiset traditiot voivat suhtautua kahdella vaihtoehdoisella tavalla tämänpuoleisiin ilmiöihin, kuten seksuaalisuuteen: nämä voidaan joko hyväksyä ja siksi pyhittää uskonnollisin rituaalein tai nähdä uskonnollisen pelastuksen esteinä, jolloin askeettiset ja puritaaniset ihanteet pyrkivät irti maailmalisesta.⁶

Pyydän lukijaa pitämään tämän käsitteellisen erottelun mielessään, koska sen avulla voi nähdä askeettiset virtaukset ja avioliiton pyhittämiset osana sitä dynamiikkaa, jolla metakosmiset pelastususkonnot etsivät paikkaansa suhteessa ihmisen paikkaan kosmoksessa. Tarkastelutapa auttaa myös näkemään, miksi metakosmisten uskonnollisten traditioiden huomassa elää hyvinkin arkaaisia kosmisen uskonnollisuuden tapoja.⁷ Nämä ovat osa kulttuurista syvärakennetta, joka osoittautuu vahvaksi, vaikka metakosmiset teologiset ideat veisivät eri suuntaan.

Seksuaalisuuden symboliset merkitykset

Pintapuolinenkin paneutuminen uskontojen historiaan osoittaa, että uskonnolliset myytit ja ihmisen seksuaalisuus kietoutuvat toisiinsa. Tämä unohtuu usein uskontojen askeettisten ja puritaanisten virtausten alle. Kytkös selittyy sillä, että elämän taustalla on miehen ja naisen keskinäinen hedelmällisyys.

5 Näin esim. Browning & Green & Witte 2006, xix–xxii.

6 Vastaavasti Zuckerman & Manning 2005, 5: ”The demise of indigenous, nature-based religions and the rise of the major world religions (Judaism, Christianity, Islam, Buddhism, and Classical Hinduism) was accompanied by a move toward asceticism in many cultures.”

7 Ks. esim. Eliade 1984, 403–407.

Tämä nousee keskeiseen uskonnolliseen asemaan viimeistään viljelykulttuurien syntyamisen myötä.⁸

Uskonnollisten traditioiden agraarikulttuurisesta kerrostumasta kumpuaa sukupuolijakoon perustuvaa symboliikkaa, jonka avulla kuvataan kosmoksen alkuperää. Esimerkkeinä symboleista voi mainita klassisissa kulttuureissa keskeiset käsiteparit, jollaisiin kuuluvat ”Isä Taivas ja Äiti Maa, Zeus ja Demeter, Dyaus ja Prithivi, Shiva ja Shakti, Yang ja Yin”.⁹ Useissa myyteissä maailma selitetään jumalallisten voimien seksuaalisella kanssakäymisellä, jolloin naisen ja miehen avioliiton nähdään heijastavan kosmoksen perusrakennetta. Sukupuolijakoon perustuvat myös androgyyniset korkeimmat olennot, kuten muinainen meksikolainen Ometecuhtli-Omecihuatl eli ”Isä-Äiti”, jollaisissa yhdistyvät feminiini ja maskuliini.¹⁰

Intian varhaisessa uskontohistoriassa jumaluus ymmärrettiin dyadiseksi siten, että feminiininen ja maskuliininen prinssiipi ylläpitävät kosmosta toisiaan täydentävinä.¹¹ Traditio jatkuu nykyhindulaisuudessa, jossa sijansa on jumalallisilla pareilla (esim. Parvati-Shiva, Sita-Rama, Radha-Krishna). Nämä pariskunnat konkretisoivat periaatteen, jonka mukaan maskuliininen ja feminiininen prinssiipi kuuluvat yhteen siten, että feminiininen *shakti* elävöittää maskuliiniset jumalat.¹² Vaikka hindulainen yhteiskunta onkin rakentunut patriarkaalisesti, uskonnollinen imaginaatio nostaa symbolien tasolla naiseuden siihen asemaan, joka sille biologisesti katsottuna kuuluu: elämä perustuu pohjimmiltaan naisen hedelmällisyyteen.

Myös Shivan temppelien kaikkein pyhimmässä eli ”kohtalossa” (*garbhagriha*) oleva *shiva-lingam* todistaa seksuaalisen kuvaston keskeisyydestä. Kyseisessä symbolissa yhdistyvät toisiinsa fallos (*lingam*) ja vagina (*yoni*). Kyse on arkaaisesta hedelmällisyyskultista, vaikka nykyhindulaisuudessa esiintyy pyrkimyksiä henkistää avoimen seksuaalinen symboliikka. Joka tapauksessa hindulaisen temppeleipalvonnan valtavirtaan kuuluu miehen ja naisen yhdynnän palvominen sublimoidussa muodossa.¹³

8 Ks. Eliade 1981, 40–41.

9 Parrinder 1996, 77.

10 Bolle 2005, 3975; Turner & Frese 2005, 5724, 5727. Ks. myös Doniger & Eliade 2005. Varhaisessa uskontohistorian kerrostumassa esiintyy myös ajatus Äiti Maan partenogeneettisestä hedelmällisyydestä. Ks. Eliade 1981, 40.

11 Sherma 2005, 21; Parrinder 1996, 17–18.

12 Klostermaier 1994, 283.

13 Parrinder 1996, 5–8; Kripal 2005, 7083.

Paraatiesimerkki sukupuoliyhdyntään sakralisuudesta on intialainen tantra, joka on vaikuttanut paitsi hindulaisuuteen myös pohjoiseen buddhalaisuuteen. Se osoittaa, miten metakosmiseen pelastukseen voidaan pyrkiä ottamalla käyttöön tämänpuoleisuuden kuuluva seksuaalisuus. Tantrassa jokainen nainen nähdään jumalallisen energian (*shakti*) ruumiillistumana, jolloin yhdynnästä voi tulla sakraali toimitus ja sen toteuttava pari voi kokea jumalallisen transformaation.¹⁴

Pääsääntöisesti tantrisissa teksteissä opastetaan rituaaliseen seksiin vihityn vaimon kanssa. Vasemman käden tantrassa pidetään kuitenkin olennaisena tabujen ja normien rikkomista: sukupuoliyhdyntä tulee toteuttaa sellaisen partnerin kanssa, joka on kielletty – esimerkiksi yhtymällä naiseen kuu-kautisten aikana tai alempikastiseen naiseen. Klaus Klostermaier luonnehtii tantraa ”spirituaaliseksi homeopatiaksi”, jossa käärmeen purema parannetaan käärmeen myrkyllä ja jossa annostelu on hyvin tarkkaan rituaalisesti säädelty.¹⁵

Sukupuolijaon symboliikka on ollut keskeistä myös Kiinassa, jonka uskontohistoriassa ajatus yksinäisestä luojajumalasta olisi ollut käsittämätön: maan asukkaat syntyivät, kun jumalatar Nu Wa ja jumala Fu Xi kietoivat käärmemäiset häntänsä yhteen. Myös yang–yin-dualismin voi ymmärtää kosmis-seksuaaliseksi paradigmaksi. Taustalla on ”yleinen maailmankuva, jonka mukaan taivas ja maa ovat yksinkertaisesti mies ja nainen vain isommassa koossa, tai päinvastoin, jonka mukaan mies ja nainen seksuaalisine suhteineen ovat taivaan ja maan mikrokosmos”.¹⁶ Kiinalaisessa ajattelussa naisen ja miehen sukupuoliyhdyntä vertautuu taivaan ja maan vuorovaikutukseen sadekuurojen aikaan: pilvet mielletään maan munasoluiksi, jotka sade taivaallisena spermana hedelmöittää. Sukupuoliyhdyntään voidaan siksi viitata runollisesti puhumalla ”pilvistä ja sateesta”.¹⁷

Vastaavan kaltaisia esimerkkejä löytyisi helposti lisää, sillä uskontohistoria piirtyy lähteiden valossa nykytermein ilmaistuna hyvinkin heteronormatiivisena. Vaikka juutalaiskristillinen traditio edustaa omintakeisia painotuksia, jos sitä verrataan synty-ympäristönsä mytologisiin maailmanselityksiin,¹⁸ siinäkin

14 Ks. Klostermaier 1994, 286–289; Parrinder 1996, 35–37; Sherma 2005, 30–32.

15 Klostermaier 1994, 286.

16 Wile 2005, 63, 77.

17 Parrinder 1996, 78.

18 ”Cultic sexual activity was an essential aspect of religions that venerated a mysterious life-power manifesting itself in a cyclic manner, following the rhythms of nature, which was most often conceived of as feminine. This configuration contrasts markedly with religions that revere a single masculine god who reveals himself at specific moments in history.” Appfel-Marglin 2005, 3967.

sukupuolijaolla on olennainen rooli: heprealaisten kirjoitusten alkukertomuksissa esitetään prototyyppisenä miehenä Adam ja naisena Eeva (1. Moos. 1–3), ja myös Uudessa testamentissa esiintyy sukupuolijakoa hyödyntäviä teologisia typologisoiteja (esim. Ef. 5:31–32).

Toisaalta uskonnolliset myytit, rituaalit ja mystiset kokemukset sisältävät monia kohtia, joissa sukupuolijaon logiikka murtuu. Vaikka naisen ja miehen seksuaalisuuden symboliikka ensi näkemältä leimaisikin voimakkaasti agraarisen vallankumouksen synnyttämiä uskonnollisia maailmankuvia, sukupuolten välillä on havaittavissa myös liukumia ja ylityksiä. Monissa perinteisissä kulttuureissa on siten oma ”paikkansa” transsukupuolisuudelle.¹⁹ Palaan tähän artikkelini loppupuolella.

Avioliitto vai askeesi?

Maailman uskonnot arvottavat eri tavoin seksuaalisuutta, avioliittoa ja perhelämää. Kuten aiemmin jo todettiin, kosminen uskonnollisuus perustuu luonnostaan näiden varaan juhliessaan rituaalein hedelmällisyyttä ja elämän kiertokulkua. Metakosmisten traditioiden suhtautumisessa maalliseen elämään on vaihtelua, joten uskonnon ja avioliiton suhde saa monenlaisia muotoja.²⁰ Uskonnollisten avioliittokäsitysten hahmottamista auttaa, jos erotetaan kaksi erilaista ideaalia, joiden keskinäinen arvottaminen vaihtelee uskonnosta ja koulukunnasta toiseen: perheellisen (engl. *householder*) ja askeetin (engl. *renunciate*) elämänmallit.

Perheellisen elämänmuotoon kuuluu avioituminen ja sitä myötä lisääntyminen. Protestanttinen kristinusko, juutalaisuus, islam ja sikhiläisyys kuuluvat uskonnollisiin perinteisiin, jotka näkevät uskonnollisen kutsumuksen toteutuvan arkisessa perhe-elämässä. Siksi näiden uskontojen valtavirta torjuu ajatuksen askeesista erityisenä tienä pyhyteen.²¹ Myös konfutselaisuus voidaan lukea perhettä arvostavien traditioiden joukkoon.²² Hindulaisuudestakin löytyy perhekeskeinen juonne, joka pohjautuu veda-kirjoihin. Niissä mies

19 Ks. myös Kripal 2005, 7078.

20 Suomalaisen lukijan kannalta olennaista on huomata, että luterilaisuus kuuluu suuntauksiin, jotka näkevät avioliiton ja perhe-elämän myönteisessä valossa. Toisaalta luterilainen perinne on viestinyt negatiivista kuvaa seksuaalisuudesta ja pietistisissä virtauksissa on vallinnut puritaaninen arvomaailma.

21 Parrinder 1996, 68, 162–163, 178–179, 230.

22 Parrinder 1996, 89–93.

velvoitetaan maksamaan kolme velkaa: jumalille uhrein, vedojen tietäjille opiskelemalla ja esi-isille siittämällä miespuolisia jälkeläisiä.²³

Perheellisen elämänmallia ihannoivat traditiot voivat ladata avioliittoon jopa metafysisiä merkityksiä. Juutalaisuudessa esiintyy ajatus miehen ja vaimon sukupuoliyhdyntään pyhydestä, jonka 1100-luvulla kirjoitettu *Iggeret ha-Kodesh* sanoittaa seuraavasti:

*Miehen yhteys vaimoonsa on maailman ja sen sivilisaation perustamisen mysteeri. Aktin kautta puolisoista tulee Jumalan kumppaneita luomisen työssä. Tämä on mysteeri, josta viisaat sanoivat: ”Kun mies yhtyy vaimoonsa pyhyydessä, jumalallinen läsnäolo (Shekhinah) on heidän välissään miehen ja naisen mysteerissä.”*²⁴

Myös katolinen kirkko antaa naisen ja miehen seksuaalisuudelle vahvan sakramentaalisen merkityksen. Keskiajalla oli vielä yleinen tulkinta, jonka mukaan sukupuoliyhdyntä synnyttää avioliiton ja välittää sakramentaalisen armon puolisoille. Keskeisenä nähtiin ihme, miten itsessään synnillinen akti muuntuu hengelliseksi symboliksi. Myöhempi kanoninen ajattelu siirsi painopistettä yhdynnästä (*consummatio*) avioituvien keskinäiseen suostumukseen (*consensus*).²⁵ Katolisessa kirkossa opetetaan yhä avioseksin sakramentaalista luonnetta: esimerkiksi paavi Franciscuksen mukaan ”seksuaalinen yhtyminen, rakastavasti koettuna ja sakramentin pyhittämänä, on [...] armossa kasvamisen polku avioparille. Se on ’aviollinen mysteeri’.”²⁶

Katolinen avioliittoteologia sopii esimerkiksi siitä, miten metakosminen traditio pyhittää maailmallisen ilmiön ja tekee tästä armonvälineen. Viime kädessä katolisuus taipuu kuitenkin kohti tuonpuoleista pelastusta: luostarikutsumusta arvostetaan ja läntiseltä papistolta edellytetään selibaattia. Askeettisen kilvoittelijan tie piiryy uskonnollisesti suotuisammaksi kuin perheellisen elämänmuoto, jota leimaavat elatuksen murheet.

Katolisuuden jännitteiset ihanteet ilmentävät tasapainottelua, joka seuraa uskonnon omaksuessa maailmasta luopumisen ihanteen. Ani harvoin uskonnollinen traditio torjuu perheellisen elämänmuodon kokonaan – tämä johtaisi lopulta yhteisön kuihtumiseen, koska tulevaisuutta ei lasten kautta

23 Olivelle 2005, 275.

24 Geller 2005, 100–101.

25 Witte 2012, 93–94.

26 Franciscus 2016, § 74.

olisi. Tosin Englannissa 1700-luvulla kveekareista irtautunut ja 1800-luvun Amerikassa kukoistanut Shakers-liike on opettanut ehdotonta selibaattia ja silti sinnitellyt lähetystyön avulla omaan aikaamme asti.²⁷

Toimivampi ratkaisu on kuitenkin ihanteiden kaksikerroksisuus: perheelisten maallikkojen yläpuolelle nousee uskonnollinen eliitti, joka toteuttaa maailmasta luopumisen ihannetta tuntomerkkeinään materiaalisen omistamisen ja seksuaalisuuden toteuttamisen hylkääminen. Kristinuskon vanhojen kirkkokuntien lisäksi Intiassa syntyneet buddhalaisuus ja jainalaisuus erottelevat selkeästi toisistaan maallikot ja munkit – sekä koulukunnasta riippuen myös nunnat.

Maailmasta luopuminen on yleensä pysyvä kutsumus, johon edetään noivivaiheen kautta ja joka vaatii sitoutumista selibaattiin. Joskus kyseessä on vain yksi elämänvaihe: Kaakkois-Aasiassa on tyyppillistä, että buddhalainen nuori mies viettää määrätyn ajanjakson munkkina.

Hindulaisuutta leimaa perheellisen ja askeetin elämänihanteiden välinen jännite. Kuten edellä on jo todettu, Veda-kirjoissa miehen uskonnollisena velvollisuutena pidetään avioitumista ja poikalasten siittämistä. Toisaalta myöhemmälle kehitykselle antaa leimansa askeettisuuden perinne, joka syntyi vaihtoehdoksi perheellisen elämänmuodolle.²⁸

Jännitteen ratkaisemiseksi Intiassa kehittyi idea elämänkaaresta, jossa on aikansa niin perhe-elämälle kuin maailmasta luopumiselle: Nuori mies elää selibaatissa ja opiskelee ensimmäisessä elämänvaiheessa, jota seuraa toisena elämänvaiheena perheen perustaminen. Kolmas elämänvaihe alkaa lasten vartuttua, jolloin mies vetäytyy erakoksi. Neljäs elämänvaihe merkitsee aivan kaikesta, jopa rituaaleista luopumista ja ryhtymistä vaeltavaksi askeetiksi (*sannyasi*), joka tavoittelee uskonnollista vapautusta (*moksa*). Tosiasiassa nelivaiheinen elämänkaari on vain teoreettinen ihanne: monet Intian miljoonista askeeteista ovat luopuneet maailmasta jo nuorella iällä, ja etenkin kolmas elämänvaihe on käynyt hyvin harvinaiseksi.²⁹

27 Endsjø 2011, 39–40.

28 Ks. Olivelle 2005, 275.

29 Olivelle 2005, 278.

Kaksi avioliittoteologiaa: Siddharta Gautama ja Joseph Smith

Uskontojen skaalan vastakkaiset päät tulevat havainnollisesti ilmi, kun verrataan kahta historiallisesti ja maantieteellisesti etäistä traditiota, joista toinen sai alkunsa Intiassa viidennellä vuosisadalla ennen kristillistä ajanlaskua ja toinen 1800-luvun alun Yhdysvalloissa – nimittäin buddhalaisuutta ja Myöhempien aikojen pyhien Jeesuksen Kristuksen kirkkoa, joka tunnetaan myös nimellä mormonismi. Nämä uskonnot toimivat malliesimerkkeinä vaihtoehtoisista tavoista, joilla metakosminen uskonto voi suhteutua tämänpuoleisuuteen.

Buddhalaisuus asettaa maailmasta luopumisen ihanteen perheellisen elämänmuodon edelle. Uskonnollisen kuvaston keskuksessa on Siddharta Gautama, joka jätti perheensä ja omistautui askeesille, kunnes saavutti suuren visionsa kärsimyksestä ja kaiken pysymättömyydestä. Valaistumisensa jälkeen Buddha perusti oppinsa vaalijaksi luostariyhteisön (*sangha*). Näin ollen kaikissa buddhalaisuuden suuntauksissa on munkkeja ja joskus myös nunnia, jotka omistautuvat Buddhan tien seuraamiseen. Maallikot ovat toissijaisessa asemassa uskonnon saralla.³⁰

Toisaalta buddhalaisuus on hyvin pragmaattista. Kriteerinä asioiden arvottamiselle on, palvelevatko ne valaistumisen saavuttamista.³¹ Seksuaalisuus itsessään ei ole hyvää tai pahaa, mutta seksuaalinen akti nähdään alttiina negatiivisille mielentiloille. Lisäksi sen mahdolliset seuraukset sitovat tähän maailmaan ja haittaavat pyrkimistä nirvanaan, sillä perheellisen elämää leimaavat mieltä hajottavat halut, huolet ja ajanpuute.³²

Vaikka opillinen suhtautuminen perheinstituutioon on penseää, käytännössä buddhalainen etiikka ajaa perinteisiä perhearvoja. Yksi selitys löytyy siitä, että luostarit ovat riippuvaisia maallikoiden taloudellisesta tuesta, joka hyötyy sosiaalisesta vakaudesta.³³ Uskonnollisen eliitin päämääränä on kylä irtautuminen perheellisten intohimoista ja huolista, mutta tämä vaatii maallikoiden vaikutusta.

Koska avioliitto ymmärretään maalliseksi järjestelyksi eikä uskonnolliseksi sakramentiksi, buddhalaisessa perinteessä avioliittoon liittyviä käytäntöjä ei ole säädelty. Munkit eivät yleensä osallistu avioliittojen solmimiseen, vaan

30 Parrinder 1996, 43–44.

31 Lefebure 1993, xviii–xix.

32 Sponberg 2005, 41–42; Cole 2006, 304.

33 Cole 2006, 306–307.

nämä jäävät muiden uskontojen spesialistien hoidettavaksi. Esimerkiksi Japanissa moni buddhalainen kääntyy kristityn papin puoleen, ja Myanmarissa avioliittorituaalit kuuluvat hindu-brahmanoille.³⁴ Käytännöllisen luonteensa takia buddhalaisuus on sopeutunut paikallisiin avioliittokäytäntöihin, joten sen piirissä esiintyy niin yksi- kuin moniavioisia järjestelmiä. Japanista, Kiinasta ja Tiibetistä tunnetaan naimisissa olevia munkkeja.³⁵ Lisäksi japanilaisissa luostareissa on kukoistanut homoseksuaalinen kulttuuri, koska miesten keskinäistä seksiä ei ole pidetty yhtä haitallisena luostarikutsumuksen kannalta kuin miehen ja naisen seksiä, joka uhkaa johtaa lisääntymiseen.³⁶

Viimeisenä viivan alle jää silti kylmä fakta, että romanttinen rakkaus ja seksuaalinen halu ovat osa ongelmaa. Buddha varoitti kovasanaisesti erästä munkkia, joka oli mennyt tekemään vaimonsa raskaaksi, että olisi ollut parempi, jos tämä olisi työntänyt elimensä myrkkykäärmeen suuhun tai hehkuvaan tulisijaan eikä naisen sisään.³⁷ Viisautta on olla kiinnittymättä katoavaiseen. Siksi buddhalaisten munkkien harjoituksiin voi kuulua sen pohtimista, miten ruumis ihon alla koostuu luista, jänteistä, kudoksista sekä erilaisista epäpuhtaista nesteistä ja miten ruumis lopulta maatuu.³⁸

Hyvin toisenlainen asenne vallitsee Yhdysvaltojen Utahissa päämajaansa pitävässä Myöhempien aikojen pyhien Jeesuksen Kristuksen kirkossa, joka perustuu profeetta Joseph Smithin toimintaan.³⁹ Perusta avioliittoa koskevalle opetukselle saatiin 1840-luvun alussa, jolloin Illinoisin Nauvooseen nousut uusi temppele oli virittänyt profeetan luovaan vaiheeseen. Tuolloin Joseph Smith saneli ilmoituksen, jonka mukaan vain Pyhän Hengen sinetöimä avioliitto johtaa avioparin ”perimään valtaistuimia, kuningaskuntia, [...] korotuksen ja kunnian kaikissa asioissa”. Abrahamin moniavioinen avioliitto oli tällainen ”taivaallinen avioliitto” (*celestial marriage*), jollaisen Jumala käski nyt palauttamaan.⁴⁰

Smith oli ottanut salassa useampia vaimoja jo ennen ilmoituksen kirjaamista ja vaatinut muitakin kirkon johtohenkilöitä toteuttamaan moniavioisuuden periaatetta, mikä herätti aluksi vastustusta. Erityisen vaikeaan asemaan

34 Ks. Sponberg 2005, 46; Cole 2006, 300.

35 Parrinder 1996, 48–49.

36 Endsjø 2011, 122–127.

37 Endsjø 2011, 29.

38 Parrinder 1996, 44.

39 Mormonien historiasta ks. Bowman 2012.

40 Bowman 2012, 80, 161.

joutui Smithin ensimmäinen vaimo Emma, joka oli seissyt miehensä tukena vaikeissa vaiheissa.⁴¹ Historian tutkijat kiistelevät Joseph Smithin vaimojen lopullisesta määrästä, mutta luotettavimmat arviot näyttäisivät liikkuvan noin hieman yli kolmessakymmenessä. Asiaa vaikeuttaa se, että muutama avioliitto tapahtui ”sinetöinteinä” vasta Smithin kuoleman jälkeen. Lisäksi osa vaimoista oli naimisissa muiden miesten kanssa.⁴²

”Monien avioliittojen käytäntö” (*plural marriage*) vakiintui pian ja vaikeutti mormonien suhdetta Yhdysvaltojen liittovaltioon. Se säilyi kirkon linjana aina vuoteen 1890. Silloin Wilford Woodruff sai profeetan seuraajana uuden ilmoituksen ja antoi tämän pohjalta manifestin, joka lakkautti käytännön. Siirtymävaihe ei ollut ongelmaton, mutta mormonien eetos asemoitui ajan myötä monogaamisten perhearvojen puolelle.⁴³ Yhdysvalloissa elää yhä joukko mormonifundamentalisteja, jotka harjoittavat salaisesti moniavioisuutta ja ovat irtautuneet Myöhempien aikojen pyhien valtavirrasta.⁴⁴

Pysyväksi perinnöksi Joseph Smithin ilmoituksesta on jäänyt, että Myöhempien aikojen pyhät antavat avioliitolle erittäin korkean sakramentaalisen arvon. Avioliitto on osa pelastusoppia, jonka päämääränä on ”korotus” (*exaltation*) eli ihmisen apoteoosi tempelirituaalien kautta. Joseph Smith sanoitti vuonna 1844 vain muutama viikkoa ennen väkivaltaista kuolemaansa mormoniteologian ytimen: ”Jumala itse oli kerran, kuten me olemme nyt; hän on korotettu Ihminen ja istuu valtaistuimella tuolla taivaassa.”⁴⁵

Päämäärä koskee koko perhekuntaa, ja porttina siihen on tempelissä tapahtuva vihkimys: sen myötä nainen ja mies astuvat erityiseen papilliseen säätyyn, joka on ”uusi ja iankaikkinen avioliiton sitoumus”. Taivaallinen avioliitto tähtää ikuisuuteen ja on siksi täysin eri kategoriassa kuin maallinen siviiliavioliitto, joka sinänsä ei ole synnillinen mutta joka päättyy siihen, kun kuolema tai avioero erottaa puoliset. Kirkon kuudes presidentti Joseph F. Smith sanoikin, että menisi mieluummin hautaan kuin yhdistyisi naiseen uuden ja iankaikkisen avioliiton sitoumuksen ulkopuolella.⁴⁶ Vaikutusvaltaisen mormonidogmatiikan kirjoittaneen Bruce R. McConkien mukaan tempeliavioliiton merkitystä ”pelastuksen suunnitelmassa ja korotuksessa ei

41 Bowman 2012, 81–85.

42 Ostling & Ostling 2007, 58–59.

43 Bowman 2012, 160–164.

44 Ostling & Ostling 2007, 56–57.

45 Bowman 2012, 79; Ostling & Ostling 2007, 396.

46 McConkie 1979, 146.

voi yliarvioida”. Siksi kirkon jäsenelle tärkeintä maan päällä on ”tulla vihityksi avioliittoon oikean ihmisen kanssa oikeassa paikassa oikein valtuutuksin”.⁴⁷

Avioliitto moninaisena instituutiona

Uskonnot antavat siis vaihtelevia sisällöllisiä merkityksiä avioliitolle. Seuraavaksi tarkastelen, miten uskonnoissa määritellään avioliiton ulkoisia edellytyksiä. Lukijan on hyvä pitää mielessä, että avioliitto noudattelee aina myös paikallisen lainsäädännön ja tapakulttuurin asettamia ehtoja. Vaikka uskonnollisilla traditioilla on teologisia perusteluja avioliitolle ja liturgisia perinteitä sen solmimiselle, nämä realisoituvat eri tavoin eri aikoina ja eri paikoissa.⁴⁸

Omassa kulttuurissamme olemme tottuneet pitämään lähes itsestään selvänä sitä, että avioliitto vaatii avioituvien suostumuksen. Periaate palautuu roomalaiseen oikeuteen ja kulkee läpi länsimaisen avioliittokäsityksen.⁴⁹ Jos läntisen perinteen vertailukohdaksi otetaan järjestetyn avioliiton käytäntö, havaitaan, ettei avioliitto edellytä välttämättä vihittävien suostumusta. Perinne on voimissaan esimerkiksi Intiassa.⁵⁰ Myös intialaiset kristityt menevät järjestettyyn avioliittoon, vaikka tällainen perinne on kristinuskon euroopalaisille muodoille vierasta.

Avioliiton järjestämisen tapa ei ratkaise avioliiton onnistumista. Intiassa on tapana sanoa, että ”länsimaalaiset laittavat kuuman kattilan kylmällä liedelle, mutta Intiassa laitetaan kylmä kattila kuumalle liedelle”. Nykypäivänä on tavanomaista, että tulevat puoliset tapaavat ennen vihkimistä ja voivat torjua perheen valitseman ehdokkaan. Toisaalta on ilmeistä, että rakastumisen tunteet ja järjestettyjen avioliittojen käytäntö ajautuvat herkästi ristiriitaan. Oman havaintoni mukaan lähes kaikkien intialaisten elokuvien juonet rakentuvat tälle jännitteelle, joka johtaa sankarit ja sankarittaret monenlaisiin pulmiin.

Antropologien mukaan avioitumisen avainkysymys onkin, kuka saa mennä naimisiin ja kenen kanssa. Tunteiden sijasta tarkastellaan, mistä avioparia tulee kulttuuristen käytänteiden mukaan etsiä. Keskeistä on tällöin ero endogamian ja eksogamian välillä: ensin mainittu tarkoittaa ”sisäryhmäavioliittoisuutta”, jossa avioituminen tapahtuu oman viiteryhmän sisällä, kun taas

47 McConkie 1979, 117–118.

48 Ks. Browning & Green & Witte 2006, xxii.

49 Witte 2012, 290–291.

50 Ks. esim. Fisher 1992, 73.

jälkimmäisessä ”ulkoryhmäavioliittoisuudessa” avioidutaan sen ulkopuolelle. Käsitteet ovat suhteellisia, sillä olennaista on ihanteellinen etäisyys aviopuolisoiden välillä. Universaali lähtökohta näyttäisi olevan, että avioituminen vanhemman ja lapsen sekä sisarusten välillä on kiellettyä.⁵¹ Tämän jälkeen onkin vaihtelevia käsityksiä, kenen kanssa voi ja joskus jopa pitää avioitua.

Eksogaamisen ulottuvuuden tarkoitus on sulkea pois liian läheinen sukulaisuus. Missä raja menee, vaihtelee kulttuureittain: esimerkiksi serkkujen välisiin avioliittoihin suhtaudutaan vaihtelevasti – joissain kulttuureissa ne ovat kiellettyjä ja joissain käytäntö. Lopulta vallitsee endogaaminen ihanne, koska ”ei liene kansoja, jotka kannustaisivat lapsiaan menemään naimisiin kenen tahansa ulkopuolisen kanssa”.⁵² Myös uskonnolliset perinteet ovat ohjaamassa endogaamiseen suuntaan, sillä uskovaiset suosivat avioitumista oman uskontonsa piirissä.⁵³

Edellä jo nähtiin, että uskontojen historiassa avioliitto ymmärretään naisen ja miehen väliseksi instituutioksi, johon liitetään sukupuolijakoon perustuvia symbolisia merkityksiä.⁵⁴ Hedelmällisyys on siksi ymmärretty avioliiton olemuksiksi. Suvun jatkamisen tärkeydestä viestii monissa kulttuureissa tunnettu leviraatti- eli lankousavioliitto, joka löytyy myös Vanhasta testamentista (5. Moos. 25:5–10). Ideana on se, että miehen kuollessa vaimo perillisiä hänen veljensä on velvollinen avioitumaan lesken kanssa ja saamaan veljensä nimissä lapsia.

Sukupuolella on siis väliä, mutta puolisoitten sallitusta lukumäärästä on erilaisia käsityksiä. Perusmalleina ovat monogamia eli yksiavioisuus ja polygamia eli moniavioisuus.⁵⁵ Maailmassa on lähes kuutisenkymmentä maata, joiden lainsäädännössä sallitaan miehelle samanaikaisesti useampi vaimo. Nämä maat sijaitsevat Afrikassa ja Aasiassa, joten selitystä tapakulttuurille voidaan etsiä afrikkalaisesta kulttuurista ja ennen kaikkea islamilaisesta laista (*sharia*).⁵⁶

51 Eriksen 2004, 131; Turner & Frese 2005, 5725–5726.

52 Eriksen 2004, 154.

53 Turner & Frese 2005, 5725–5726. Sukulaisuuden ja avioitumisen antropologiasta ks. Eriksen 2004, 130–167.

54 ”In almost every religion, ‘sex’ is regulated to such a degree that it is essentially understood as that which takes place between a male and a female, generally within marriage.” Zuckerman & Manning 2005, 9.

55 Turner & Frese 2005, 5725.

56 Ks. Legal status of polygamy.

Monivaimoisuus oli käytäntö jo esi-islamilaيسessa arabikulttuurissa, jossa vaimojen määrä saattoi nousta toiselle sadalle. Sikäli islam merkitsi vaimojen määrän rajoittamista: Koraanin mukaan vaimoja voi olla enintään neljä. Edellytyksenä on, että miehen tulee pystyä kohtelemaan vaimojaan tasapuolisesti. Käytännössä moniavioisuus onkin islamin ihanteista kiinni pitään vaikeaa, ellei mahdotonta.⁵⁷ Samoin juutalaisuus on sallinut miehen ottaa useampia vaimoja patriarkkojen lailla: käytännöstä luovuttiin kristikunnan keskellä eläneiden askenasi-juutalaisten parissa 1000-luvun alussa, kun taas islamilaيسessa kulttuuripiirissä eläneet sefardi-juutalaiset ja Babylonian juutalaiset jatkoivat käytäntöä pidempään.⁵⁸ Myös traditionaalinen hinduavioliitto mahdollisti miehelle neljä vaimoa, kunnes käytäntö muuttui, kun Intiassa säädettiin *Hindu Marriage Act* (1955).⁵⁹ Lähes kaikkien uskontojen historiassa onkin tunnettu mahdollisuus, että miehellä on useampi vaimo. Jos ei muuten, niin ensimmäisen vaimon ollessa hedelmätön, kuten zarathustralaisessa traditiossa.⁶⁰

Kristinuskon näyttäisi olevan ainoa suurista uskonnoista, joka on lähtökohdiltaan selkeän yksiavioinen. Tämä voidaan selittää sillä, että kristinuskon synty-ympäristössä vallitsi roomalainen monogamia, jonka myös Palestiinan juutalaiset olivat omaksuneet.⁶¹ Uuden testamentin yksiavioinen ihanne ei ole estänyt moniavioisuutta: esimerkiksi Afrikassa ei aina nähdä ristiriitaa kristinuskon ja perinteisen moniavioisuuden välillä.⁶²

Poikkeuksellisen pitkälle moniavioisuus vietiin kristillisperäisessä Oneidan täydellistyjien yhteisössä, joka toimi vuosina 1848–1880 New Yorkin osavaltiossa Yhdysvalloissa. Yhteisö opetti ”kompleksista avioliittoa” (*complex marriage*), jonka myötä yhteisön miehet ja naiset olivat keskenään naimisissa. Vaikka seksi oli vapaata, sitä kontrolloitiin noudattamalla tietynlaista tekniikkaa, jossa miesten piti pidättäytyä ejakulaatiosta. Lisäksi jos pariskunta halusi rajata seksin vain heidän väliseksen, yhteisö erotti heidät toisistaan.⁶³

Polyandria eli monimiehisuus on harvinaisempi ilmiö. Sitä on esiintynyt esimerkiksi Alaskassa, jossa Tlingit-heimon varakkailta naisilla saattoi olla

57 Al-Hibri & El Habti 2006, 185–186.

58 Geller 2005, 102; Endsjø 2011, 86–87.

59 Klostermaier 1994, 187.

60 Ks. esim. Endsjø 2011, 88–89.

61 Endsjø 2011, 85–86.

62 Endsjø 2011, 90.

63 Zuckerman & Manning 2005, 8–9; Endsjø 2011, 91; Fisher 1992, 71–72.

kaksikin aviomiestä. Tiibetissä nainen on avioitunut yleensä veljesten kanssa, koska tällöin voidaan tuntea varmuudella lapsen sukulinja.⁶⁴ Hindulaisesta Mahabharata-epoksesta tunnetaan Draupadi, joka on Pandava-klaanin viiden veljeksien vaimo. Tämä viittaa siihen, että muinaisessa Intiassa on ollut polyandrisia käytäntöjä. Tällaisia on esiintynyt nykypäivään asti Himalajan alueella.⁶⁵

Puolisoiden määrän lisäksi avioliiton kannalta olennaista on sen ajallinen kesto. Tämä voi olla neuvoteltavissa: islamilaisessa traditiossa tunnetaan *mutah*-avioliitto, joka on väliaikainen ja perustuu osapuolten sopimukseen. Avioliiton kesto voi olla mitä tahansa muutamasta tunnista useampaan vuoteen. Naisen tulee tällaisen avioliiton jälkeen odottaa kolme kuukautiskierrtoa, ennen kuin hän voi mennä uudelleen naimisiin. Sunnalainen islam ei nykyään hyväksy väliaikaista avioliittoa, mutta shiialaisuus kyllä.⁶⁶

Yleensä avioliitto on kuitenkin tarkoitettu pysyväksi, vaikka myös avioliiton purkaminen tunnustetaan mahdolliseksi. Avioerot eivät ole uusi ilmiö, vaan sellaisia tunnetaan useimmissa maailman kulttuureissa.⁶⁷ Jo Mooseksen laki tuntee tilanteen, jossa ”mies lakkaa pitämästä vaimostaan havaittuaan hänessä jotakin epämieluisuutta”, ja sallii siksi miehen kirjoittavan vaimolleen erokirjan (5. Moos. 24:1–4).

Uskontojen vertailussa kristinusko paljastuu poikkeuksellisen torjuvaksi suhteessa avioeroon. Taustalla ovat Jeesuksen sanat evankeliumeissa (Matt. 5:31–32, 19:3–9). Paavali vahvistaa Jeesuksen erokiellon mutta pitää mahdollisena sitä, että ei-uskova puoliso jättää uskovan puolison (1. Kor. 7:10–16). Juuri enempää Uusi testamentti ei avioerosta puhu. Käytännössä suurin osa kristillisistä kirkkoista on myöntänyt avioeron mahdolliseksi.

Esimerkiksi luterilaiset reformaattorit näkivät mahdollisuuden avioeroon ja uudelleen avioitumiseen hyvänä hallintona langenneessa maailmassa, koska niin estetään tapahtumasta vieläkin pahempia asioita.⁶⁸ Luther näyttäisi pitäneen puolison hylkäämistä siinä määrin ongelmallisena, että oli valmis esittämään parempana vaihtoehtona kaksinnaimista.⁶⁹

64 Endsjø 2011, 89–90; Fisher 1992, 69–70. Ks. myös Eriksen 2004, 148–149.

65 Klostermaier 1994, 365–366.

66 Endsjø 2011, 71.

67 Eriksen 2004, 149.

68 Witte 2012, 149–152.

69 Ks. Witte 2012, 128–130; Endsjø 2011, 85.

Avioero tunnetaan myös niissä kirkkokunnissa, joissa avioliittoa pidetään sakramenttina. Idän kanonisessa traditiossa on mahdollisuus aina kolmanteen vihkimiseen, mutta neljättä ei enää hyväksytä. Katolinen kirkko on avioliiton purkamattomuuden suhteen tiukempi: avioliitto voidaan purkaa vain toteamalla se mitättömäksi, mikä vaatii kanonisen lain mukaisen proseduurin.⁷⁰ Avioliiton päättyminen ei ole poissuljettua edes mormoneilla, jotka uskovat sinetöidyn temppeliavioliiton kantavan tuonpuoleisuuteen. Myöhempien aikojen pyhien presidentti voi myöntää ”sinetöinnin purkamisen” (*cancellation of sealing*), jotta kirkon jäsen voi tulla vihityksi uudelleen temppelissä.⁷¹

Perinteiset uskonnolliset avioerosäädökset ovat patriarkaalisia antaen miehelle suurempia vapauksia, joten tulkinnat saattavat ajautua ristiriitaan sukupuolten tasa-arvoa korostavan modernin lainsäädännön kanssa. Ongelmia syntyy, jos uskonnollinen yhdyskunta ei tunnusta maallista avioeroa vaan vaatii erillisen uskonnollisen lain mukaisen eroprosessin. Seurauksena voi olla tilanne, jossa henkilöt ovat eronneita maallisen lain edessä mutta eivät uskonnollisessa yhdyskunnassa.⁷² Esimerkiksi siviililain mukaisesti eronneet ja uudelleen avioituneet katolilaiset eivät saa kirkon säädösten mukaan osallistua eukaristian sakramenttiin, mistä on muodostunut kirkkoa jakava kiistakysymys.

Onnistunut avioliitto päättyy jommankumman puolison kuolemaan. Vaikka avioeroa on pidetty kristinuskossa ongelmallisena, leskeksi jääneen on sallittu avioitua uudelleen Uuden testamentin perusteella (1. Kor. 7:8–9; 1. Tim. 5:14). Tämä on huomionarvoista, sillä monet uskonnolliset perinteet kieltävät leskeksi jäänyttä naista avioitumasta uudelleen. Näin esimerkiksi perinteisessä Kiinassa ja Intiassa, joissa lesken osa on ollut erittäin huono. Hindulaisuuden historiasta tunnetaan 1800-luvulta asti kielletty *sati*-rituaali, jossa leski nousee – usein pakotettuna – kuolleen miehensä polttoroviolle ja tulee äärimmäisen uskollisuuden osoituksen kautta korotetuksi jumalalliseen asemaan.⁷³

Pysyväksi tarkoitettu avioliitto vaikuttaa olennaisesti ihmisen elämänsä kulkuun. Siksi avioliiton solmimiseen liittyy yleensä rituaaleja, joiden avulla välitetään siunausta ja toivotetaan hedelmällisyyttä.⁷⁴ Tapakulttuurisen

70 Endsjo 2011, 107–109; Witte 2012, 100–105; Ware 2015, 287–288.

71 Goodman 2001, 391.

72 Ks. Endsjo 2011, 104–111.

73 Ks. Wile 2005, 71; Klostermaier 1994, 189, 374; Endsjo 2011, 65.

74 Ks. Browning & Green & Witte 2006, xxiv.

vaihtelun keskellä voidaan havaita kaksi yleistä tekijää, jotka tavalla tai toisella liittyvät avioliiton muodostamiseen: Ensinnäkin puoliset jakavat yhdessä ruuan. Esimerkiksi Trobriand-saarilla pitkäänkin yhdessä asuneet nainen ja mies katsotaan aviopariksi vasta, kun he syövät yhdessä julkisesti jamssia. Toinen yleinen tekijä on julkinen toteamus avioitumisesta, johon joskus sisältyy todisteiden vaatiminen sukupuolilyhdyinnästä.⁷⁵

Homoseksuaalisuus ja muut marginaalit

Kaiken edellä sanotun jälkeen uskontohistoriasta löytyy naisen ja miehen seksuaalisuuden ylivaltaan erinäisiä murtumakohtia, joiden myötä tämä täydentyy tai tulee ylitetyksi muunlaisilla seksuaalisuuteen liittyvillä ilmiöillä. Usein nämä ilmiöt voidaan nähdä myös uskonnollisessa viitekehyksessä, vaikka rituaalinen homoseksuaalisuus ei ole universaalia.⁷⁶

Kun tarkastellaan antropologista ja uskontotieteellistä materiaalia, sosiaalisesti hyväksytyt homoseksuaalisuuden muodot voidaan Gilbert Herdtin mukaan luokitella kolmeen kategoriaan. Ensinnäkin, homoseksuaaliset ilmiöt voidaan hyväksyä ikäkausien ja senioriteetin määrittelemänä maskuliinisena ilmiönä, joka liittyy initiaatioon tai kasvatukseen. Tunnetuin esimerkki on antiikin Kreikka, jossa hyväksyttiin miesten välinen seksi vanhemman ja nuoremman välillä, kunhan vanhempi mies oli aktiivinen osapuoli ja nuorempi passiivinen.⁷⁷

Ikäkauteen liittyvissä homoseksuaalisissa akteissa on kysymys initiaatioista, joissa pojista tehdään miehiä poistamalla heistä feminiiniset elementit. Eriyisesti tämä tulee esiin melanesialaisen Sambia-kulttuurin käsityksessä, että pojat puhdistetaan miehisellä siemenellä ”naisen verestä”. Naiset synnyttävät pojat, mutta miehet luovat rituaalisesti näiden maskuliinisuuden.⁷⁸ Toisaalta Sahelin alueen islamilaisen hausa-heimon parista ja Siwan keitaan alueelta Egyptistä tunnetaan avioitumiseen asti institutionalisoituja vanhempien ja nuorempien miesten suhteita.⁷⁹

75 Turner & Frese 2005, 5726. Ks. myös esim. Parrinder 1996, 94.

76 Herdt 2005, 4112.

77 Ks. Herdt 2005, 4112–4115.

78 Herdt 2005, 4115; Stewart & Coleman 2015, 109; Endsjø 2011, 233.

79 Endsjø 2011, 156.

Toinen homoseksuaalisten ilmiöiden kategoria liittyy tilanteisiin, joissa ylitetään sukupuolijako: henkilö saattaa omaksua vastakkaisen sukupuolen vaatetuksen ja elekielen. Tällaiset tapaukset liittyvät usein samanismiin, jolloin samaanille on sallittu muilta kielletty käyttäytyminen – kuvaan voi kuulua pysyvä homoseksuaalinen aktiivisuus. Tutkimuksissa on havaittu, että sukupuolijaon haastavat käytännöt ovat todennäköisempiä, jos yhteisön kosmologiassa on sukupuolijakoa hämärtäviä piirteitä.⁸⁰

Kolmannessa kategoriassa homoseksuaaliset teot tapahtuvat erityisessä roolissa, jossa ne sallitaan. Tällöin ei välttämättä ylitetä sukupuolijakoa, joten sikäli kolmas kategoria voidaan erotella toisesta kategoriasta. Esimerkiksi sopii muinaisen Lähi-idän tempeliprostituutio. Määrättyihin rooleihin liittyvät myös homoseksuaalista elämänmuotoa toteuttavat yhteisöt kuten antiikin Kreikan Theban sotilaalliset miesparien kommuunit tai Etelä-Kiinasta tunnetut naimattomien naisten yhteisöt.⁸¹

Tärkeää on huomata, että homoseksuaalinen käytös on traditionaalisesti sallittu vain tietyissä tapauksissa tai tilanteissa. Siksi kyse on eri asiasta kuin nykyiset samaa sukupuolta olevien parisuhteet, joissa kyse on pysyväksi tarkoitetusta ja vastavuoroisesta tunnesuhteesta. Voidaan väittää, että samaa sukupuolta olevien suhteiden legitimoiminen samanarvoiseksi kuin naisen ja miehen parisuhde edustaa uutta käännettä paitsi avioliiton myös homoseksuaalisuuden historiassa.⁸²

Jonkinlaisia ennakkotapauksia samaa sukupuolta olevien avioliitolle silti näyttäisi olevan. Joissain afrikkalaisissa kulttuureissa on ollut mahdollista, että nainen voi ryhtyä mieheksi, jotta sukulinjan jatkuminen taattaisiin: poikalapsen puuttuessa perheen tytär menee naimisiin toisen naisen kanssa, jonka lasten isäksi hän myös alkaa, kunhan naispuolisen ”aviomiehen” sukulaismies on auttanut raskauden alkuun.⁸³ Intiasta löytyy tietoja musliminaisten avioliitoista, joissa on ratkaistu kardemumman siemenillä, kummasta tulee mies.⁸⁴

Huomionarvoista on, miten vahvasti transsukupuolisuus nousee esiin traditionaalisen yhteiskunnan heteroseksuaalisia normeja venyttävien ilmiöiden kohdalla. Monista traditionaalisista kulttuureista tunnetaan ”kolmanneksi sukupuoleksi” luonnehdittuja tapauksia, jollaisia antropologit kutsuvat

80 Herdt 2005, 4115–4116.

81 Herdt 2005, 4116–4117; Endsjo 2011, 127–128.

82 Ks. Endsjo 2011, 133–134.

83 Ks. Turner & Frese 2005, 5724–5725.

84 Endsjo 2011, 157.

yleiskäsitteellä *berdache*. Tällainen roolinotto on mahdollistanut samaa sukupuolta olevien suhteet, koska mies tai nainen on voinut omaa sukupuolirooliaan kyseenalaistamatta olla seksuaalisessa yhteydessä henkilön kanssa, joka ylittää sukupuoliroolit.⁸⁵

Eteläaasialaisten *hijra*-yhteisöjen ohessa kirjallisuudessa mainitaan usein esimerkkinä pohjoisamerikkalaisten alkuperäiskansojen ”kahden hengen ihmiset” (*two-spirits people*), jollaisia tunnetaan jopa yli sadan heimon parista ja joilla on ollut rituaalisia tai samanistisia tehtäviä. Enemmistö tapauksista on miehiä, jotka omaksuvat naisen roolin, mutta sukupuolijako on ylitetty toiseenkin suuntaan. Joidenkin kansojen perinteissä on sallittu myös avioliitto samaa sukupuolta olevien välillä, mikäli toinen osapuoli kuuluu kahden hengen ihmisiin. Myös muualta tunnetaan vastaavia ilmiöitä: kenialaisten *merujen* piirissä uskonnollisesti merkittävät *mugawe*-miehet pukeutuivat naisiksi ja saattoivat avioitua toisen miehen kanssa.⁸⁶

Valtaosa antamistani esimerkeistä on alkuperäiskansojen parista ja edustavat sikäli enemmänkin kosmisen uskonnollisuuden sävyttämää kulttuuria. Suurissa uskontoperinteissä suhtautuminen homoseksuaalisuuteen on sen sijaan ollut usein torjua – erityisesti näin on juutalaiskristillisen tradition laita. Oman lukunsa näyttäisi muodostavan buddhalaisuus, joka hylkää teistisen uskon Jumalaan. Buddhalaisuudessa on potentiaalia suhtautua hyvinkin joustavasti erilaisiin seksuaalisuuksiin, joskin nykyään vallalla oleva ajatus sukupuolisesta suuntautumisesta identiteettinä voi muodostua ongelmalliseksi. Samastuminen mihin tahansa pysyväksi miellettyyn identiteettiin kun ei sovi yhteen buddhalaisuuden spirituaalisten päämäärien kanssa.⁸⁷

Tutkimuksessa on esitetty havaintojen perusteella väite, että polyteistiset uskontoperinteet suhtautuisivat homoseksuaalisuuteen suvaitsevaisemmin kuin monoteistiset.⁸⁸ Tämän valossa kiinnostavaa on, että monoteismin terävimpiä kulkua pyöristäneet mystiset traditiot ovat saaneet – ainakin symbolisella tasolla – yllättävän homoeroottisia piirteitä: Laulujen laulun tulkintaperinteessä sukupuoliasetelmat taipuivat keskiajan luostareissa homoseksuaalisiksi, ja islamin suufilaisuudessa on voitu nähdä homoseksuaaliset suhteet kuvana Jumalan ja ihmisen suhteesta.⁸⁹ Näin ollen virallisista opeista huolimatta

85 Ks. Herdt 2005, 4116; Endsjo 2011, 130–134.

86 Endsjo 2011, 132, 159.

87 Sponberg 2005, 56–57.

88 Herdt 2005, 4117.

89 Merenlahti 2015, 154–157; Herdt 2005, 4113.

monoteististenkin uskontojen historiasta löytyy viitteitä homoseksuaaliseen rakkauteen. Eikä pidä unohtaa, että moderni seksuaalivähemmistöjen vapautusliike vaikuttaa voimakkaasti kaikkiin uskonnollisiin traditioihin.⁹⁰

Johtopäätöksiä

Kaiken edellä sanotun valossa on ensinnäkin ilmeistä, että jokainen idealisoitu konstruktio ”aidoksi avioliitoksi” särkyvä palasiksi todellisuuden hämmentävää moninaisuutta vasten. Empiirinen materiaali osoittaa, että ei ole yhtä ja pysyvää paratiisista asti periytyvää avioliittomallia.⁹¹ Löytyypä esimerkkejä yhteiskunnista, joissa ei ole edes ydinperhettä: Etelä-Intiassa asuvan Nayar-kansan parista tunnetaan perhejärjestelmä, jossa perinteen mukainen avioliitto puretaan jo muutaman päivän kuluttua sen solmimisesta. Nainen voi ottaa myös rakastajia, ja miehillä ei ole mitään oikeuksia biologisiin lapsiinsa, vaan he keskittävät energiansa sisarensa lapsien kasvattamiseen.⁹²

Toinen johtopäätös näyttäisi olevan, että avioliiton historian punainen lanka perustuu sukupuolten väliselle hedelmällisyydelle. Käytän sanaa ”perustuu”, sillä kyseessä on pohjimmiltaan lisääntymisen biologiaan palautuva kulttuuri, joka toteutuu monina variaatioina.⁹³ Ehkä nykynäkökulmasta yllättävästi avioliiton historiassa yleisimmäksi malliksi osoittautuu moniavioisuus, jossa miehellä on monta vaimoa. Antropologisen aineiston perusteella on arvioitu, että jopa 85 prosenttia tunnetuista yhteisöistä on sallinut miehelle useamman vaimon. Tosiasiassa monivaimoisuus on ollut sosiaalisen statuksen omaavien miesten etuoikeus, joten vain noin 5–10 prosentilla miehistä on ollut useampi vaimo polygynian sallivissa kulttuureissa.⁹⁴

90 Ks. Zuckerman & Manning 2005, 9; Parrinder 1996, 185–186, 213, 224–225; Endsjo 2011, 134–178.

91 Ks. erityisesti Endsjo 2011, 67–72. Toki on mahdollista pitää kiinni idealisoidusta avioliittomallista vetoamalla perisyntiin, jonka takia paratiisista karkottamisen *jälkeen* alkuperäinen ihanne ei enää toteudu. Tällöinkin on huomattava kaksi seikkaa: Ensinnäkin alkukertomukset perustelevat vain miehen ja naisen seksuaalisuuden faktan. Niihin ei sisälly normatiivista avioliittomallia, jollei sellaista haluta johtaa – mielestäni epäuskottavasti – siitä, että alkukertomuksen *dramatis personae* koostuu suppeasti vain yhdestä miehestä (Adam) ja yhdestä naisesta (Eeva). Toiseksi, kristillisen kaanonin *sisällä* näyttäisi olevan monia legitimejä tapoja toteuttaa seksuaalisuutta. Detaljina voi nostaa esille vaikkapa sen, miten profeetta Natan moittii Daavidia siitä, että tälle ei ole riittänyt, että Jumala oli jo antanut Saulin vaimot hänen syliinsä (2. Sam. 12:8).

92 Eriksen 2004, 143.

93 Ks. Fisher 1992, 60–66.

94 Henrich & Boyd & Richerson 2012, 657.

On kuitenkin huomattava, että uskonnolliset tekstit ja säädökset heijastelevat juuri sosiaalisesti etuoikeutetussa asemassa olevien miesten maailmaa. Naisten saati muiden yhteiskunnan marginaalissa olevien ääni tulee lähteissä esiin niukemmin.⁹⁵ Tarkempi tarkastelu osoittaa silti, että samaa sukupuolta olevien suhteet ja transsukupuolisuus eivät ole tuntemattomia uskontotieteellisessä ja antropologisessa materiaalissa, vaikka niiden paikka on jäänyt marginaaliseksi suhteessa kulttuuriseen valtavirtaan.

Ihmiskunnan pitkää historiaa vasten varsin nopeana kehityksenä näyttäytyy se, miten traditionaaliset avioliittokäsitykset monivaimoisuukseen ovat väistyneet taka-alalle useimmissa maailman kulttuureista. Monogaamisen avioliiton voittokululle on esitetty kulttuurievolutiivisia selityksiä: vaimojen ja miesten tasaisempi keskinäinen jakautuminen vähentää naimattomiksi jäävien miesten määrää ja sitä myötä sosiaalisia jännitteitä, mikä taas edistää yhteisön menestymistä yhteisöjen välisessä kilpailuasetelmassa.⁹⁶ Toisaalta ihmisen mieli näyttäisi rakentuneen niin, että se soveltuu paremmin monogaamisiin suhteisiin kuin useisiin samanaikaisiin parisuhteisiin. Tämä ei sulje pois tosiasiallisia rinnakkaisuhteita tai ”sarjallista monogamiaa”, jossa henkilöllä on useita toisiaan seuraavia parisuhteita elämänsä varrella.⁹⁷

Omassa kulttuurissamme keskeisimmäksi avioliiton kriteeriksi onkin noussut romanttinen rakastuminen. Tämän suhteen norjalainen antropologi Thomas Hylland Eriksen toteaa lakonisesti: ”Länsimaissa’ yhteiskunnissa vallitseva ajattelutapa, jonka mukaan avioliiton pitäisi perustua puhtaaseen, jopa luokkarajat ylittävään rakkauteen, näyttää antropologian vertailevasta näkökulmasta varsin erikoiselta.”⁹⁸ Myös oman aikamme ihanne puolisoiden välisestä tasa-arvosta merkitsee radikaalia muutosta perinteisiin patriarkaalisiin avioliittoihanteisiin nähden.⁹⁹

Näyttää siis siltä, että avioliitto on instituutiona käymässä läpi kauaskantoista murrosta. Viljelykulttuurin myötä kehittyneissä patriarkaalisissa yhteiskunnissa avioliittoa on muiden instituutioiden lailla säädelty valtapoliittisin perustein, jolloin sen edellytyksenä ei yleensä ole pidetty avioparin välistä rakkautta. Sen sijaan omassa jälkiteollisessa yhteiskunnassamme avioliiton perustana on rakastuminen ja siitä seuraava periaatteellinen vapaaehtoisuus,

95 Ks. Stewart & Coleman 2015, 107–108; Endsjo 2011, 148–150.

96 Ks. esim. Henrich & Boyd & Richerson 2012.

97 Ks. Fisher 1992, 59–74.

98 Eriksen 2004, 149.

99 Ks. Endsjo 2011, 68.

ainoana poikkeuksena ehkä yllätysraskauden seurauksena solmittu liitto. Avioliitto ei enää ole omaisuusjärjestely tai sukujen välinen sopimus, vaikka toki moderni rakkausavioliittokin kuljettaa mukanaan erilaisia taloudellisia ja sosiaalisia merkityksiä.

On silti kysyttävä, merkitsevätkö muutokset pitkässä historiallisessa katsannossa sittenkin paluuta jonnekin agraarisen vallankumouksen synnyttämän yhteiskunnallisen hierarkkisuuden ja viljelykulttuurien ”kosmisen uskonnollisuuden” tuolle puolen. Varhaisemmissa keräilijäkulttuureissa sukupuolten välinen tasa-arvo ja vapaus puolison valinnassa lienevät toteutuneet paremmin kuin agraarisen vallankumouksen jälkeisissä patriarkkaalisissa yhteiskunnissa, joihin metakosmiset uskonnot ovat suhtautuneet ehkä syntyvaiheissaan kriittisesti mutta joihin ne lähes poikkeuksetta ovat solahtaneet historiansa kuluessa.¹⁰⁰

Myös sukupuolineutraali avioliitto näyttäytyy radikaalina innovaationa, kun sitä tarkastelee vasten avioliiton pitkää ja monivaiheista historiaa. Se merkitsee – sinänsä jo moninaisen ja muuttuvaisen – ”avioliiton” laadullista hyppäystä uuteen merkitysmaailmaan. Aatehistoriallisesti arvioiden sukupuolineutraali avioliitto näyttäisi olevan varsin johdonmukainen seuraus modernisaation vaikuttamasta kehityskulusta, joka on johtanut avioliitolle – ainakin viljelykulttuurien kehittymisestä asti – annettujen sakramentaalis-symbolisten merkitysten asteittaiseen riisumiseen: sukupuolineutraalissa avioliitossa edes sukupuolella ei ole enää merkitystä, sillä avioliitto perustuu kahden henkilön yhteiseen tahtotilaan ja siitä seuraavaan sopimukseen.¹⁰¹

Omana aikanamme yhä useampi ottaa annettuna lähtökohtana ajatuksen, että tosi rakkaus ylittää sukutaustan, biologisen hedelmällisyyden ja sukupuolen asettamat raamit. Samaan aikaan pätee, että uskontojen historiassa avioliittoon on kuitenkin liitetty erilaisia rajauksia ja symbolisia merkityksiä, jotka yhä ovat pyhissä teksteissä ja traditionaalisissa opinkappaleissa. Siksi ei ole yllättävää, että uskonnolliset traditiot joutuvat ratkaisemaan, miten ne suhteuttavat miehen ja naisen seksuaalisuuden ympärille kutoutuneet traditionsa niihin syvällisiin muutoksiin, jotka leimaavat niiden yhteiskunnallista ympäristöä.

100 Ks. Fisher 2005, 210–213.

101 Valistusfilosofian vaikutuksista avioliittokäsityksen muutokseen ks. Witte 2012, 289–291, 305–306.

Kirjallisuus

Al-Hibri, Azizah Y. & El Habti, Raja' M.

2006 Islam. – Sex, Marriage, & Family in World Religions. Ed. by Don S. Browning, M. Christian Green & John Witte Jr. New York: Columbia University Press. 150–225.

Apffel-Marglin, Frédérique

2005 Hierodouleia. – Encyclopedia of Religion. 2nd ed. Editor in Chief (1987) Lindsay Jones. Vol. 6. Detroit: Thomson & Gale. 3966–3970.

Bolle, Kees W.

2005 Hieros Gamos. – Encyclopedia of Religion. 2nd ed. Editor in Chief (1987) Lindsay Jones. Vol. 6. Detroit: Thomson & Gale. 3974–3978.

Bowman, Matthew

2012 The Mormon People. The Making of an American Faith. New York: Random House.

Browning, Don S. & Green, Christian M. & Witte, John Jr.

2006 Introduction. – Sex, Marriage, & Family in World Religions. Ed. by Don S. Browning, Christian M. Green & John Witte Jr. New York: Columbia University Press. xvii–xxix.

Cole, Alan

2006 Buddhism. – Sex, Marriage, & Family in World Religions. Ed. by Don S. Browning, Christian M. Green & John Witte Jr. New York: Columbia University Press. 299–366.

Doniger, Wendy & Eliade, Mircea

2005 Androgynes. – Encyclopedia of Religion. Second Edition. Editor in Chief Lindsay Jones. Vol. 6. Detroit: Thomson & Gale. 337–342.

Eliade, Mircea

1981 A History of Religious Ideas. Vol. 1: From the Stone Age to (1978) the Eleusinian Mysteries. Transl. Willard R. Trask. Chicago and London: The University of Chicago Press.

1984 History of Religious Ideas. Vol. 2: From Gautama Buddha to (1982) the Triumph of Christianity. Transl. Willard R. Trask. Chicago and London: The University of Chicago Press.

Endsjø, Dag Øistein

2011 Sex and Religion. Teachings and Taboos in the History of World Faiths. Transl. Peter Graves. London: Reaktion Books.

Eriksen, Thomas Hylland

2004 *Toista maata? Johdatus antropologiaan*. Suom. Maarit Forde & Anna-Maria Tapaninen. Helsinki: Suomen Antropologinen Seura & Gaudeamus.

Fisher, Helen

1992 *Anatomy of Love. A Natural History of Mating, Marriage, and Why We Stray*. New York: Random House.

2005 *Why We Love. The Nature and Chemistry of Romantic Love*. (2004) New York: Henry Holt and Company.

Franciscus

2016 *Amoris Laetitia. Post-Synodal Apostolic Exhortation of the Holy Father Francis to Bishops, Priests and Deacons, Consecrated Persons, Christian Married Couples and All the Lay Faithful on Love in the Family*. https://w2.vatican.va/content/francesco/en/apost_exhortations/documents/papa-francesco_esortazione-ap_20160319_amoris-laetitia.html (viitattu 21.2.2017).

Geller, Barbara

2005 *Judaism. – Sex and Religion*. Ed. by Christel Manning & Phil Zuckerman. Belmont, CA: Wadsworth. 93–116.

Goodman, Kristen N.

2001 *Divorce. – Encyclopedia of Mormonism*. Harold B. Lee Library, (1992) Brigham Young University. 391–393. <http://contentdm.lib.byu.edu/cdm/compoundobject/collection/EoM/id/4391/show/5684> (viitattu 16.2.2017).

Henrich, Joseph & Boyd, Robert & Richerson Peter J.

2012 *The Puzzle of Monogamous Marriage. – Philosophical Transactions of the Royal Society B* 367, 657–669.

Herd, Gilbert

2005 *Homosexuality. – Encyclopedia of Religion*. 2nd ed. Editor in Chief (1987) Lindsay Jones. Vol. 6. Detroit: Thomson & Gale. 4111–4118.

Klostermaier, Klaus K.

1994 *A Survey of Hinduism*. 2nd ed. Albany, New York: State University of New York.

Kripal, Jeffrey R.

2005 Phallus and Vagina. – Encyclopedia of Religion. 2nd ed. Editor in Chief Lindsay Jones. Vol. 10. Detroit: Thomson & Gale. 7077–7086.

Lefebure, Leo D.

1993 The Buddha and the Christ. Explorations in Buddhist and Christian Dialogue. Maryknoll, New York: Orbis.

Legal status of polygamy

https://en.wikipedia.org/wiki/Legal_status_of_polygamy (viitattu 12.4.2017).

McConkie, Bruce R.

1979 Mormon Doctrine. 2nd ed. Salt Lake City, Utah: Deseret Book. (1966)

Merenlahti, Petri

2015 Jeesus, maskuliinisuus ja queer. Miestutkimuksen näkökulmia Raamattuun. – Uskonnon ja sukupuolen risteyskiä. Toim. Johanna Ahonen & Elina Vuola. Tietolipas 247. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 140–160.

Olivelle, Patrick

2005 The Renouncer Tradition. – The Blackwell Companion to (2003) Hinduism. Ed. by Gavin Flood. Malden, MA: Blackwell. 271–287.

Ostling, Richard N. & Ostling, Joan K.

2007 Mormon America. The Power and the Promise. New York: HarperOne.

Parrinder, Geoffrey

1996 Sexual Morality in the World's Religions. Oxford: Oneworld. (1980)

Pieris, Aloysius, S.J.

1996 Fire & Water. Basic Issues in Asian Buddhism and Christianity. Foreword by Paul F. Knitter. Maryknoll, New York: Orbis Books.

Sherma, Rita Dasgupta

2005 Hinduism. – Sex and Religion. Ed. by Christel Manning & Phil Zuckerman. Belmont, CA: Wadsworth. 18–40.

Sponberg, Alan

2005 Buddhism. – Sex and Religion. Ed. by Christel Manning & Phil Zuckerman. Belmont, CA: Wadsworth. 41–59.

Stewart, Anna & Coleman, Simon

2015 Contributions from Anthropology. – The Oxford Handbook of Theology, Sexuality, and Gender. Ed. by Adrian Thatcher. 105–119.

Turner, Edith & Frese, Pamela

2005 Marriage. – Encyclopedia of Religion. 2nd ed. Editor in Chief (1987) Lindsay Jones. Vol. 8. Detroit: Thomson & Gale. 5724–5727.

Ware, Timothy

2015 The Orthodox Church. An Introduction to Eastern Christianity. (1963) 3rd ed. Penguin Books.

Wile, Douglas

2005 Chinese Religion. – Sex and Religion. Ed. by Christel Manning & Phil Zuckerman. Belmont, CA: Wadsworth. 60–92.

Witte, John Jr.

2012 From Sacrament to Contract. Marriage, Religion, and Law in the (1997) Western Thought. 2nd ed. Louisville, Kentucky: Westminster John Knox Press.

Zuckerman, Phil & Manning, Christel

2005 Sex and Religion. An Introduction. – Sex and Religion. Ed. by Christel Manning & Phil Zuckerman. Belmont, CA: Wadsworth. 1–17.